

ResearchGate

IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 7,245

VOLUME 7, ISSUE 2, 2024

GAP VA UNING TURLARI

Lolaxon Yo'lchiboyeva

Farg'ona davlat universiteti Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasida o'qituvchisi

Zokirova Muazzamxon Madaminovna

Toshloq tumani MMTB tasarrufidagi 3- umumiy o'rta ta'lim maktabi boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya

Nuqtaning roli bilan elementar tarzda tanishtirish uchun gaplarga ajratilmagan yaxlit matn o'qitiladi; o'quvchilar bunday matnni o'qish va mazmuniga tushunish qiyin ekanligiga ishonch hosil qiladilar.

Kalit so'zlar

Gap, gap turlari, so'roq gap, undov gap.

O'qituvchi yuqoridagi savol-javobdan so'ng, o'quvchilar javobini umumlashtiradi.

Demak, gap tugallangan mazmun bildiradi. Gap oxiriga uning mazmuniga qarab, nuqta, so'roq va undov belgisi qo'yiladi. Gap so'zlardan tuzilib, uning birinchi so'zi bosh harf bilan yoziladi.

O'qituvchi o'quvchilar diqqatini jadvalga qaratadi. Har gap quyidagicha tahlil qilinadi:

- Birinchi gapda kim haqida aytilgan?
- O'qituvchi so'ziga savol bering? (kim?) uning tagiga bir chiziq chizamiz. (O'qituvchi flomastir yordamida jadvalga chizadi).
- O'qituvchi haqida nima deyilgan?
- O'qitadi so'ziga savol bering (nima qiladi?) Uning tagiga ikki chiziq chizamiz (o'qituvchi chizadi).
- Ikkinchi gap nima haqida aytilganligini qaysi so'z bildiriyapti? (Mevalar) - savol bering (nimalar?) tagiga chizamiz.
- Mevalar haqida nima deyilgan? (pishadi) tagiga chiziladi. SHu tariqa keyingi gaplar ham tahlil qilinadi.

SHundan so'ng o'qituvchi tagiga chizilgan so'zlar gapning asosiy mazmunini bildirishini, yana shunday so'zlar ishtirokisiz gap hosil bo'lmasligini, agar gapning asosini bildiruvchi so'zlardan loaqal bittasi ham gapda ishtirok etmasa, gap mazmuni jihatdan yakunlanmay qolishi yoki noaniq bo'lib qolishi tushuntiriladi. Uni misollar bilan ko'rsatiladi.

Masalan, o'quvchilar maktabga boradilar gapida gapning asoslaridan biri o'quvchilar so'zi tushib qolsa, gapimiz noaniq bo'lib qoladi, o'quvchilar haqida nima deyilgan so'z tushib qolsa, (boradilar), gap mazmun ifodalamaydi.

Darslikdagi qoida o'qitiladi.

3. Darslik bilan ishlash; Biror mashq yozma bajariladi.

O'quvchilar matnda nechta gap mavjudligini, gapning grammatik asoslarini o'qituvchi yordamida topadilar va ularning tagiga chizadilar.

Mashq yuqoridagi shart asosida o'quvchilar tomonidan mustaqil bajariladi. (Bunda o'quvchilar ushbu mashqni maxsus mustaqil ish daftarlariga yozib o'qituvchiga topshiradilar.

4. Jadval asosida og'zaki mashq.

Kim?	bemorlarni davolaydi.
Nima?	sichqonlarni tutadi. yuk
Nima?	tashiydi.

O'qituvchi xattaxtaga qo'yish uchun kerakli bo'lgan so'zlarning rasmlarini qo'yadi (shifokor, mushuk, tuya).

O'quvchilar tayanch so'zlar yordamida gaplarni o'qiydilar va gaplar og'zaki tahlil qilinadi.

5. Taxminiy tayyorgarlik ko'rib bog'lanishli gap tuzib uni yozish.

Video orqali «Bog'bonlarga yordam» lavhalari ko'rsatilib, hikoya yozish topshiriladi. Gap tuzishda har bir so'zni takroriy ishlatishning oldini olish uchun ma'nosi yaqin so'zlardan foydalanish tushuntiriladi, masalan, bolalar, qizlar, o'quvchilar, o'rtoqlar. Bu so'zlar doskaga katta harf bilan yoziladi.

6. Uyga vazifa mashq. O'qituvchi uyga vazifani qanday bajarishni tushuntirib beradi. O'qituvchi tavsiya qilgan mavzu («Paxta terimida», «Oila davrasida»,

«Onamga yordam» kabi) yuzasidan ikkita gap tuzadilar. Uning grammatik asoslarini topadilar.

Ma'lumki, punktuatsiya tinish belgilarini ishlatilishi haqidagi qoidalar yig'indisi. «Punktuatsiya ham yozuv kabi, kishilar orasidagi aloqaning muhim vositalaridan biri sanaladi». Boshlang'ich sinflarda to'rtta tinish belgi: gap oxirida nuqta, so'roq belgisi, undov belgisi hamda uyushiq bo'lakli gaplarda vergulning ishlatilishi haqidagi qoidalar o'rgatiladi. Boshlang'ich sinflarda o'rgatiladigan tinish belgilari kam bo'lishiga qaramay, o'qituvchi har bir sinfda punktuatsiya ustida muntazam ish olib borishi zarur, chunki tinish belgilari fikrni aniq va tez o'qib olishga hamda o'zgalarga uqtirishga yordam beradi».

Kichik yoshdagi o'quvchilarni tinish belgilari bilan tanishtirishda o'qituvchi, avvalo, ularning yozma nutq to'g'ri, boshqalarga tushunarli qilib ifodalash uchun muhim ekanini tushuntiradi.

Masalan, nuqtaning roli bilan elementar tarzda tanishtirish uchun gaplarga ajratilmagan yaxlit matn o'qitiladi; o'quvchilar bunday matnni o'qish va mazmuniga tushunish qiyin ekanligiga ishonch hosil qiladilar.

Punktuatsiya semantik, sintaktik va intonatsion qoidaga asoslanadi. Bu uch asos bir-biriga o'zaro ta'sir etadi. Xat yozuvchi tinish belgisini qo'yishda, avvalo, bayon etadigai fikrining mazmuniga asoslanadi.

1- sinf o'quvchilariga savod o'rgatish davridayoq nuqta, so'roq belgisi va undov belgisi bilan amaliy

tanishtiriladi. Bolalar hali “Alifbe” o’qimasalar ham, rasmga qarab gap tuzadilar.

O’qituvchi ularga talaffuzda bir gap boshqasidan to’xtam (pauza) bilan ajratilishini, gapning oxirida pasayishini tushuntiradi.

Bolalar, o’qituvchi topshirig’iga ko’ra, 3-5 gapli kichik matnli gaplarga ajratadilar va ular o’rtasidagi to’xtam (pauza) qilish hikoya mazmunini yaxshi tushunishga yordam berishiga ishonch hosil qiladilar. Ular gapni to’g’ri talaffuz qilishni o’rgana boshlaydilar. Bu gap oxiriga nuqta qo’yilishi bilan tanishtirish uchun mazmuniy va intonatsion asos yaratadi. Bolalarni gapni o’qishga oldindan tayyorlash uchun grafik sxemadan foydalaniladi. Masalan, bolalar gap tuzadilar, undagi so’zlarni sanaydilar va o’qituvchi rahbarligida chiziqcha bilan belgilaydilar: Biz ertakni sevamiz (). Yana boshqa gap tuzib, uni ham chiziqcha bilan belgilaydilar:

Qovun pishdi ().

O’qituvchi quyidagi mazmunda tushuntiradi: Og’zaki nutqda bir gapni ikkinchisidan pauza bilan ajratamiz (Har bir gapni talaffuz qilib ko’rsatadi).

Kitoblarda, gazetalarda gapning tugaganini, ovozni pasaytirish va pauza qilish kerakligini ko’rgatish uchun alohida belgi-nuqta ishlatiladi.

Bir necha darsdan so’ng o’quvchilar gaplarni o’qishni boshlaydilar. Ular nuqta pasaytirish, pauza qilishga belgi ekanini tushunadilar. Kesma harflardan gap tuzishda, albatta, nuqtali kartochkadan foydalaniladi. O’quvchilar gapni yozganda, o’qituvchi nuqta qo’yishni eslatadi, ishni tekshiradi. Gapning oxiriga nuqta qo’yilmasa, xato hisoblanadi. O’quvchilar o’qituvchi yordamida nima uchun nuqta qo’yish lozimligini tushuntiradilar SHunday yo’l bilan gapning oxiriga nuqta qo’yish ko’nikmasi shakllantiriladi.

So’roq va undov belgilari bilan ham savod o’rgatish davrida tanishtiriladi. Bolalar so’rash mazmunini bildirgan gaplarni o’qiydilar. O’quvchilar bunday gaplarni ohangga rioya qilgan holda, ya’ni gapning oxirida ovozni ko’tarish bilan o’qishga o’rgatiladi.

Gapning mazmuni va ohangi so’roq belgisini qo’yishni talab etadi.

Undov belgisini qo’yishni o’quvchilar gapning his-hayajon ifodalashi va alohida ohangda o’qilishi bilan bog’laydilar.

O’quvchilar II sinfda «Gap» bo’limi mavzularini o’rganish jarayonida nuqta, so’roq belgisi va undov belgisi haqida nazariy tushunchalar oladilar.

III sinfda esa tinish belgilari haqidagi nazariy tushunchalar chuqurlashtiriladi. SHu vaqtdan boshlab o’quvchilar gap oxiriga tinish belgilari sintaktik asosda qo’yilishini anglay boshlaydilar.

«Darak gap» mavzusini o’rganish bilan bog’liq holda nuqta qo’yilishi, «So’roq gap» mavzusi bilan bog’liq holda so’roq belgisi va «Undov gap» mavzusini o’rganish bilan bog’liq holda undov belgisining qo’yilishi o’rgatiladi.

IV sinfda o’quvchilar «Gapning uyushiq bo’laklari» mavzusi o’rganilganda sanash ohangi bilan bog’langan bo’laklarda vergulning vazifasi bilan tanishadilar. O’qituvchi ikki gapni o’qib taqqoslash bilan nuqta va vergulda ohangning qanday berilishini ko’rsatadi. Masalan, biz o’z ona tilimizni sevib o’rganamiz.

(Gap oxirida ovoz pasayadi. Pauza qilinadi.) Toza, tiniq, kumush suv orom berar barchaga (Toza,

tinig soʻzlaridan soʻng ovoz bir oz pasayadi, xabarning davom etishi seziladi).

Boshlangʻich sinflarda oʻquvchilar har xil mashqlarni ishlash orqali tire va ikki nuqtaning ishlatilishi bilan amaliy tanishadilar. Savod oʻrgatish davridayoq oʻqituvchi oʻquvchilar eʼtiborini vergul, tire, ikki nuqtaning ishlatilishiga qaratadi, matnni oʻqiganda bu tinish belgilariga rioya qilishni oʻrgatadi. Masalan, olma, olcha, nok – meva. Kitob - bilim bulogʻi, oʻquvchining oʻrtogʻi.

Ona tili darslarida soʻzlarni guruhlash mashqlarini bajarganda, oʻqituvchi I sinf oʻquvchilarini tire va ikki nuqtaning qoʻyilishi bilan amaliy tanishtiradi. Oʻqituvchi aniq misollar bilan sanab koʻrsatilgan soʻzlardan oldin ikki nuqta qoʻyilishini har bir soʻzning vergul bilan ajratilishini koʻrsatadi. Bunda oʻquvchilar tinish belgining nomini aytadilar, oʻqituvchi eslatmasa ham, ulardan asta-sekin foydalana boshlaydilar. Matnni yozishdan oldin punktuatsion xatoning ham oldi olinadi. SHunday qilib, oʻqituvchi oʻquvchilarda punktuatsion ziyraklikni oʻstirib boradi.

Dasturga koʻra bu sinfdan oʻquvchilar qoʻshma gap bilan ham tanishtiriladi, elementar oʻrgatiladi. Buning uchun sodda gap bilan qoʻshma gap taqqoslanadi va bolalar qoʻshma gapning ayrim xususiyatlari, xususan, bunday gaplarda ikki qism mavjudligi bilan tanishadilar: 1) qoʻshma gap ikki mustaqil qism (sodda gap) dan tuziladi: Ish ishtaha ochar, dangasa ishdan qochar. (maqol) Tong hali yorishmagan, lekin yulduzlar ancha siyraklashgan edi. (Oybek); 2) Qoʻshma gapda har bir qism ikkinchisiga ergashadi (tobelanadi): Hamma ahil boʻlib ishladi, shuning uchun ish tez bitdi.

Oʻquvchilar qoʻshma gap tarkibidagi har bir gapning ega va kesimini topadilar hamda qoʻshma gap ikki gapdan tuzilishiga ishonch hosil qiladilar. Oʻquvchilarga qoʻshma gapni oʻrgatish bilan bogʻliq holda, ammo, lekin, biroq bogʻlovchilari yordamida tuzilgan qoʻshma gaplarda, shuning uchun bogʻlovchisi yordamida bogʻlovchisiz qoʻshma gaplarda (atamalar berilmaydi) vergulning ishlatilishi tushuntiriladi.

Oʻquvchilarga punktuatsion qoidalarni toʻla singdirish, ularni tinish belgilarini oʻz oʻrnida ongli ishlatishga oʻrgatish maqsadida sintaktik, punktuatsion tahlil, tinish belgilari tushirib berilgan matnning tegishli tinish belgilarini qoʻyish, taʼkidiy eslatish diktanti, bayon va inshoda tinish belgilarining ishlatilishini izohlash kabi mashqlardan foydalaniladi.

Ona tili darslarini oʻqish darslari bilan bogʻlash sintaksis va punktuatsiya elementlari ustida ishlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Oʻquvchilar bu darslarda sintaksis sohadagi bilimlariga asoslangan holda ifodali oʻqish, soʻzni aniq ishlatish, oʻz fikrlarini grammatik toʻgʻri shakllantirishga oʻrganadilar. SHunday qilib, boshlangʻich sinf oʻquvchilarining gap haqidagi elementar bilimlari ogʻzaki va yozma nutqda gapdan ongli foydalanishni taʼminlaydi.

KNOWLEDGE